

**STEFAN
IHRIG**

ΕΡΝΤΟΓΑΝ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΡΝΤΟΓΑΝ – Η ιστορία του

Τίτλος πρωτοτύπου: *Erdoğan – The story*

Συγγραφέας: Stefan Ihrig

Μετάφραση: Χρύσα Φραγκιαδάκη

Επιμέλεια-Διόρθωση: Γεωργία Μίχα

© 2026, Stefan Ihrig

© 2026, Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε. για την ελληνική γλώσσα

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2026

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

www.epbooks.gr

Καποδιστρίου 9, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής

τηλ.: 210 2816134, e-mail: info@epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

ISBN 978-618-232-197-3

STEFAN IHRIG

ΕΡΝΤΟΓΑΝ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

Μετάφραση: Χρύσα Φραγκιαδάκη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Πολλά μπορούν να συμβούν στον κόσμο όσο γράφεται ένα βιβλίο – και ακόμη περισσότερα μέχρι να φτάσει στην έκδοση. Ιδίως όταν το αντικείμενό του είναι ένα σύγχρονο πολιτικό πρόσωπο, δημιουργείται συχνά η αίσθηση ότι οι εξελίξεις τρέχουν τόσο γρήγορα που η ίδια η πραγματικότητα ενδέχεται να υπερβεί τις βασικές του ιδέες. Ωστόσο, στην περίπτωση του Ερντογάν, αυτό δεν ισχύει: εξακολουθεί να βρίσκεται στην εξουσία στην Τουρκία και οι βασικές γραμμές της πολιτικής του διαδρομής συνεχίζουν να εξελίσσονται όπως και όταν γραφόταν αυτό το βιβλίο.

Υπάρχει, βέβαια, μία εξαίρεση. Το διεθνές περιβάλλον, αλλά και η συμπεριφορά του Ερντογάν στη διεθνή σκηνή, έχουν μεταβληθεί σημαντικά. Τα τελευταία χρόνια, ο Τούρκος πρόεδρος εμφανίζεται πιο συγκρατημένος: αποφεύγει σε γενικές γραμμές τις έντονες προκλήσεις και κρατά χαμηλότερο προφίλ στη διεθνή επικαιρότητα. Την ίδια στιγμή, η Ανατολική Μεσόγειος (η άμεση γεωπολιτική μας γειτονιά) έχει καταστεί πιο ασταθής και πιο ευμετάβλητη. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, και σε σύγκριση με άλλους δρώντες της περιοχής, ο Ερντογάν εμφανίζεται ως ένας από τους πιο ψύχραιμους παράγοντες — ίσως ακόμη και ως πόλος σταθερότητας.

Η αρχική σύλληψη του βιβλίου ήταν να διερευνήσει σε βάθος μια απόπειρα αυταρχικού μετασχηματισμού: να αναλύσει ένα παράδειγμα αυταρχικής διολίσθησης, δηλαδή τη σταδιακή αλλά επίμονη μεταβολή των σχέσεων εξουσίας. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που θεωρούσα ότι συνδέεται με ευρύτερες τάσεις, τις οποίες βλέπουμε να εκδηλώνονται στις Ηνωμένες Πολιτείες, στο Ισραήλ και αλλού. Μέχρι όμως να εκδοθεί το βιβλίο, ο Ντόναλντ Τραμπ βρίσκεται ήδη στη δεύτερη θητεία του, ενώ ο Μπενιαμίν Νετανιάχου έχει χρησιμοποιήσει –τουλάχιστον έως έναν βαθμό– την ένοπλη σύγκρουση ως μέσο διατήρησης της πολιτικής του θέσης, περισσότερο απ' όσο έχει πράξει ποτέ ο Ερντογάν. Αυτό, ωστόσο, δεν καθιστά την ιστορία του Ερντογάν λιγότερο σημαντική· αντίθετα, την κάνει ακόμη πιο επίκαιρη και, έως έναν βαθμό, αξιοσημείωτη.

Είναι η ιστορία της αποτυχίας των παλιών ελίτ, αλλά και μιας διαρκούς ώθησης προς την αναδιαμόρφωση των δομών εξουσίας, του δημόσιου λόγου και του ίδιου του συνταγματικού πλαισίου μιας δημοκρατίας. Και, ίσως απροσδόκητα, είναι ταυτόχρονα και μια ιστορία που αποκαλύπτει τα όρια ενός τέτοιου μετασχηματισμού.

Η ιστορία του Ερντογάν και της Τουρκίας παραμένει ανοιχτή. Η κατάσταση στη Συρία έχει μεταβληθεί ριζικά, χωρίς να είναι ακόμη σαφές πώς θα διαμορφωθούν οι σχέσεις της Τουρκίας με τη νέα ηγεσία. Το Ιράν, όχι μόνο πιο απομονωμένο αλλά και εμπλεκόμενο σε ανοιχτή σύγκρουση με το Ισραήλ, τις Ηνωμένες Πολιτείες και, έως έναν βαθμό, με άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής, μεταβάλλει επίσης τη θέση της Τουρκίας απέναντί του – μια θέση που, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, παραμένει επίσης ασαφής. Όπως κι αν εξελιχθούν οι τρέχουσες συγκρούσεις, θα ασκήσουν σίγουρα αυξημένη πίεση στο καθεστώς Ερντογάν. Στο παρελθόν, μπορούσε να στηρίζεται σε πόρους και οικονομική ενίσχυση από διάφορους δρώντες της περιοχής – δρώντες που στο μέλλον μπορεί να είναι είτε λιγότερο πρόθυμοι είτε απλώς ανήμποροι να προσφέρουν την ίδια στήριξη. Αυτό και μόνο μπορεί να αρκεί για να πέσουν οι εκλογικές του επιδόσεις κάτω από το απαιτούμενο όριο για τη διατήρηση της εξουσίας – ίσως όμως και να μην αρκεί. Αν κάτι έχει δείξει η διαδρομή του Ερντογάν, αυτό είναι ότι συνιστά πραγματικό μάθημα πολιτικής επιβίωσης.

Τέλος, μια ακόμη ιστορία που συνεχίζεται είναι η αναμέτρησή του με την τελευταία πιθανή πολιτική απειλή: τον πρώην δήμαρχο Κωνσταντινούπολης, Εκρέμ Ιμάμογλου (Ekrem İmamoğlu), ο οποίος, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, βρίσκεται στη φυλακή. Η σύγκρουση με έναν νέο και χαρισματικό δήμαρχο της Κωνσταντινούπολης συνιστά μια ανατριχιαστική αντίληψη της ίδιας της πολιτικής διαδρομής του Ερντογάν. Θα μπορούσε να αποτελέσει ακόμη και ένα σχεδόν ειρωνικό κλείσιμο του κύκλου της πολιτικής του σταδιοδρομίας. Μόνο τα επόμενα χρόνια, όμως, θα δείξουν πώς θα εξελιχθεί αυτό το κεφάλαιο της τουρκικής ιστορίας.

Το μεγάλο ερώτημα που παραμένει ανοιχτό είναι το εξής: πώς θα αποχωρήσει ο Ερντογάν από την εξουσία; Θα υπάρξει ειρηνική μεταβίβασή της; Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να ελπίζουμε.

Stefan Ihrig
30 Μαρτίου 2026

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πρωτοπόρος λαϊκιστής, αυταρχικός χωρίς πυξίδα.....	9
--	---

ΜΕΡΟΣ 1

Ερντογάν: Η εξέλιξη

1. Γεννημένος μουσουλμάνος στην Τουρκία.....	23
2. Ο θάνατος του Αντνάν Μεντερές.....	33
3. Μαθητής σε σχολείο Ιμάμ Χατίπ.....	47
4. Μεταξύ πραξικοπημάτων.....	58
5. Επαναστάσεις.....	71
6. Πραξικόπημα υπ' αρ. 3: 1980.....	81

ΜΕΡΟΣ 2

Ισλαμιστής αστέρας

7. Ανερχόμενος αστέρας.....	93
8. Δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης.....	106
9. Πραξικόπημα υπ' αρ. 4.....	120
10. Φυλακή.....	130
11. Σουσουρλούκ και Σαφάρι.....	141
12. Διαφωνούντες και Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης.....	149

ΜΕΡΟΣ 3

Δημοκράτης

13. Ο (οι) πρωθυπουργός (-οί) του 34%.....	165
14. Η τουρκική πανωλεθρία στο Ιράκ.....	171
15. Εκδημοκρατιστής.....	182
16. Πόλεμοι για τη μαντίλα.....	198
17. Δεύτερη θητεία.....	211

18. Εργκένεκον	227
19. Μια αρχικά εξαιρετική Αραβική Άνοιξη.....	238

ΜΕΡΟΣ 4
Μεταβάσεις

20. Μετάβαση 1	259
21. Γκιουλέν έναντι Ερντογάν 1.....	275
22. Γκεζί.....	285
23. Πραξικόπημα στην Αίγυπτο.....	309
24. Γκιουλέν έναντι Ερντογάν 2.....	317
25. Μετάβαση 2.....	330
26. Παγκόσμιος πόλεμος στη Συρία.....	352

ΜΕΡΟΣ 5
Εδραίωση

27. Ένα «δώρο του Θεού».....	371
28. Επακόλουθα.....	381
29. Κασόγκι.....	397
30. Κρατούμενοι	408
31. Προεδρική Τουρκία.....	425

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η αντίσταση (δεν) είναι μάταιη στη δημοκρατία του φόβου.....	444
--	-----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πρωτοπόρος λαϊκιστής, αυταρχικός χωρίς πυξίδα

«Μα εμείς δεν είμαστε Τούρκοι!» Όποτε προσπαθούσα να προειδοποιήσω για τις αυταρχικές τάσεις που επικρατούν εδώ, στο Ισραήλ του Μπέντζαμιν Νετανιάχου (Benjamin Netanyahu) εδώ και μία δεκαετία περίπου, αναφέροντας παραδείγματα από την Τουρκία του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν (Recep Tayyip Erdoğan), αυτή ήταν η απάντηση που έπαιρνα. Πριν από μερικά χρόνια, μέλη μιας άλλης ισραηλινής κυβέρνησης με επικεφαλής τον Νετανιάχου είχαν προτείνει μια νέα νομοθετική ρύθμιση. Ήθελαν να μετατρέψουν τους φοιτητές σε πληροφοριοδότες. Όποτε οι λέκτορες και οι καθηγητές συζητούσαν για πολιτική στα αμφιθέατρα, οι φοιτητές έπρεπε να τους καταγγέλλουν στις αρχές. Ισχυρίζονταν ότι ο στόχος ήταν να κρατήσουν την πολιτική μακριά από τα πανεπιστήμια και να δημιουργήσουν ασφαλείς χώρους. Το μάθημα από την Τουρκία του Ερντογάν (και άλλες χώρες με ισχυρούς άνδρες ως ηγέτες) είναι ότι τέτοιες ιδέες και συζητήσεις θα έπρεπε να είχαν αποτελέσει σημαντικά προειδοποιητικά σημάδια. Οι άνθρωποι του Νετανιάχου, τουλάχιστον, φαινόταν να βολιδοσκοπούν την κατάσταση – να βλέπουν πόσο μακριά μπορούσαν να φτάσουν, ποια μορφή θα έπαιρνε η πιθανή αντίσταση και πώς θα μπορούσαν να προσαρμοστούν. Προειδοποίησα ότι αυτά ήταν τα μικρά βήματα που θα μπορούσαν κάλλιστα να οδηγήσουν σε ένα καθεστώς τύπου Ερντογάν. «Μα εμείς δεν είμαστε Τούρκοι» απάντησαν. Ήθελα να τους μιλήσω για τη ζωντανή κοινωνία των πολιτών που υπήρχε στην Τουρκία πριν από τον Ερντογάν. Αλλά από τη στιγμή εκείνη, η συζήτηση είχε ήδη λήξει.

Είμαστε όλοι Τούρκοι! Αν αυτό μπορεί να συμβεί σε χώρες τόσο διαφορετικές μεταξύ τους όπως η Τουρκία, η Ουγγαρία, η Ρωσία, το Ισραήλ και, σε κάποιο βαθμό, οι ΗΠΑ, τότε ναι, είμαστε όλοι Τούρκοι.

* * *

Ο Ερντογάν είναι επικίνδυνος άνθρωπος. Όχι επειδή είναι ισλαμιστής ή επειδή είναι εμφανώς εκδικητικός. Ούτε καν επειδή ελέγχει τον δεύτερο σε μέγεθος στρατό του ΝΑΤΟ και ηγείται μιας χώρας που βρίσκεται σε στρατηγική θέση στο σταυροδρόμι δύο ηπείρων. Είναι επικίνδυνος επειδή είναι ένας πραγματικός μπαλαντέρ σε διεθνή κλίμακα. Από τη μια, αφήνει τακτικά την εγχώρια ατζέντα του να βλέπει τις διμερείς σχέσεις και να κλιμακώνει τις περιφερειακές συγκρούσεις· ο πόλεμος (οι πόλεμοι) με τους Κούρδους και ο πόλεμος στη Συρία είναι μόνο δύο παραδείγματα επ' αυτού. Υπό τον Ερντογάν, οι παραδοσιακές συμμαχίες της Τουρκίας έχουν μετατραπεί σε αυτό που συχνά αποκαλείται «συναλλακτικές» σχέσεις, στην καλύτερη περίπτωση. Από την άλλη, τα τελευταία χρόνια υπήρξαν ενδείξεις ότι ο Ερντογάν θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει την εδραιωμένη θέση του για να αφήσει παρακαταθήκη συμβάλλοντας στην οικοδόμηση μιας πιο ειρηνικής γειτονιάς – πρόσφατα παραδείγματα είναι η επανασύνδεση με την Αίγυπτο και το Ισραήλ (αν και οι σχέσεις με το Ισραήλ πήραν δραματική τροπή μετά τις επιθέσεις της 7ης Οκτωβρίου και τον επακόλουθο πόλεμο). Προσπάθησε, επίσης, να χρησιμοποιήσει την ενδιάμεση θέση του για να μεσολαβήσει σε συμφωνίες με τη Ρωσία (όπως η επιτυχημένη συμφωνία για τα σιτηρά της Ουκρανίας το 2022) και με το Ιράν (σχετικά με το πυρηνικό του πρόγραμμα και τις διεθνείς κυρώσεις). Ωστόσο, κάθε μακροπρόθεσμη ανάλυση δείχνει ότι ο Ερντογάν είναι ένας εξαιρετικά αναξιόπιστος εταίρος. Τόσο η κυβέρνηση Ομπάμα όσο και η κυβέρνηση Τραμπ επρόκειτο να το μάθουν με τον δύσκολο τρόπο. Η αντίθεση του Ερντογάν, παλαιότερα, στην ένταξη της Σουηδίας στο ΝΑΤΟ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα – παρά τον φαινομενικά διεθνή προσανατολισμό του, ο Τούρκος ηγέτης εξυπηρετεί κυρίως την εκλογική του βάση, τελικά. Ή, για να το θέσουμε διαφορετικά: χρειάζεται να κάνει τακτικά τέτοια πράγματα επειδή η πολιτική του επιβίωση εξαρτάται από ένα τέρας υπερεθνικισμού και συνωμοσιολογικών θεωριών εναντίον της «Δύσης», το οποίο συντηρεί και ενισχύει περισσότερες από δύο δεκαετίες μέχρι τώρα. Αυτό τον οδηγεί συχνά σε απερίσκεπτες και ακραίες ενέργειες.

Ο Ερντογάν έχει κερδίσει περισσότερες από δώδεκα εκλογικές αναμετρήσεις και δημοψηφίσματα από το 2002. Ωστόσο, πάντα προσκρούει σε ένα εκλογικό «ταβάνι» γύρω στο 50%, συχνά ακόμη και κάτω από αυτό το ποσοστό. Παρά όλες τις επιτυχίες του, την υπερενθουσιώδη εκλογική του βάση και τη συντριπτική κυριαρχία του στον χώρο των τουρκικών μέσων ενημέρωσης, η κοινωνία είναι σαφώς διχασμένη – ο ίδιος σχεδόν απίστευτος διχασμός που παρατηρούμε στις ΗΠΑ και σε όλο τον κόσμο. Ο χοντροκομμένος πλειοψηφισμός του Ερντογάν, σε συνδυασμό με την αδυναμία του να σπάσει αυτό το εκλογικό φράγμα, έχει ήδη

οδηγήσει σε πολλές συγκρούσεις και απώλειες ζώων – για παράδειγμα, στους πολέμους του με τους Κούρδους. Αυτή η δυναμική δεν προμηνύει τίποτα καλό για το μέλλον της Τουρκίας.

Εξίσου κρίσιμο, όμως, είναι το ότι ο Ερντογάν είναι επικίνδυνος επειδή προωγείται ένα μέλλον που οι περισσότεροι από εμάς προσπαθούμε να αποφύγουμε. Βρίσκεται στην πρώτη γραμμή ενός νέου είδους δύναμης που έχει αναδυθεί στην παγκόσμια πολιτική σκηνή και χρησιμοποιεί τους δημοκρατικούς θεσμούς για να κατακτήσει την εξουσία και, από τη θέση αυτή, να αναδιαμορφώνει συνεχώς τη δημοκρατία μέχρι να μην είναι πια δημοκρατία. Και πράγματι, αυτό συμβαίνει, δεν πρόκειται ποτέ για την απώλεια της δημοκρατίας και της ελευθερίας σε μία μόνο χώρα.

Στις ισραηλινές εθνικές εκλογές του 2020, το κόμμα του Νετανιάχου κυκλοφόρησε σε όλο το Ισραήλ αφίσες που τον έδειχναν μαζί με τον Ντόναλντ Τραμπ (Donald Trump), τον Ναρέντρα Μόντι (Narendra Modi) και τον Βλαντίμιρ Πούτιν (Vladimir Putin). Οι αφίσες διακήρυσσαν ότι πρόκειται για ένα «διαφορετικό επίπεδο» ηγετών.¹ Ο Ερντογάν είναι ο πρωτοπόρος αυτής της κατηγορίας λαϊκιστών ισχυρών ανδρών. Όλοι λειτουργούν υπό διαφορετικές συνθήκες· καθένας τους βρίσκεται σε διαφορετικό σημείο της κλίμακας μεταξύ πλήρους δημοκρατίας και αυταρχικής δικτατορίας. Χρησιμοποιούν, όμως, όλοι τους παρόμοιες τεχνικές και παρόμοια ρητορεία.

Ειδικά ο Πούτιν και ο Ερντογάν λειτουργούν εμφανώς ως πρότυπα μέσα στην ομάδα αυτή των ισχυρών ανδρών. Οι δυο τους ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους. Και, εδώ και περισσότερα από είκοσι χρόνια, οδεύουν με τον ίδιο βηματισμό προς τη δικτατορία. Και οι δύο ξεκίνησαν ενσαρκώνοντας ελπίδες για μια ασφαλή μετάβαση σε πραγματική δημοκρατία. Και οι δύο έχουν κάνει επανειλημμένες μεταστροφές· και οι δύο διετέλεσαν πρωθυπουργοί για κάποιο διάστημα και τώρα είναι πρόεδροι. Και οι δύο έχουν χρησιμοποιήσει παρόμοιες τεχνικές για να φιώσουν τα μέσα ενημέρωσης, να διαλύσουν τις μεγάλες επιχειρήσεις της αντιπολίτευσης και να ανταμείψουν τον εαυτό τους και τους δικούς τους με συμβάσεις, άδειες και εταιρείες που έχουν υφαρπάξει από τους εχθρούς τους. Και οι δύο χρησιμοποιούν παρόμοια ρητορικά στοιχεία σχετικά με την προστασία της χώρας από τη Δύση – τόσο από την κυριολεκτική επιθετικότητα όσο και από τις δυτικές επιρροές, ιδεολογίες και ηθική. Και οι δύο παρουσιάζουν τον εαυτό τους ως τον καλύτερο από όλους, και μάλιστα ως μοναδικό προστάτη των αντίστοιχων θρησκειών τους. Όλες αυτές οι ομοιότητες θα έπρεπε ήδη να μας προειδοποιούν να μη βλέπουμε τον Ερντογάν πρωτίστως ως ισλαμιστή και να μην κατατάσσουμε την εμπειρία της Τουρκίας ως κάτι πολύ διαφορετικό.

Ο Ερντογάν και ο Πούτιν έχουν, επίσης, και οι δύο εμπειρία στην αστική τοπική αυτοδιοίκηση (στη δεκαετία του 1990). Ο Πούτιν θεωρείτο ικανός και αδιάφορος τεχνοκράτης κατά τη θητεία του ως αντιδημάρχου της Αγίας Πετρούπολης. Ο Ερντογάν, όπως θα δούμε, είχε εντυπωσιάσει όλη την Τουρκία ως δήμαρχος της Κωνσταντινούπολης, παρέχοντας ουσιαστικές υπηρεσίες και βάζοντας σε τάξη την πρώην οθωμανική πρωτεύουσα. Υπήρξε, μάλιστα, τόσο επιτυχημένος σε εκείνο το πόστο και τόσο ορατός σε εθνικό επίπεδο, ώστε ήταν ήδη πασίγνωστη προσωπικότητα όταν ανέλαβε την εξουσία. Ο Πούτιν, από την άλλη, εμφανίστηκε από το πουθενά για τους περισσότερους Ρώσους, όντας γνωστός μόνο σε λίγους πριν διοριστεί πρωθυπουργός το 1999.

Ο Μόντι της Ινδίας έχει, επίσης, πολλά κοινά με τον Ερντογάν. Τόσο ο Μόντι όσο και ο Ερντογάν επικεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό στην ιστορία τους και την ελκυστικότητά τους, στο γεγονός ότι έχουν ταπεινές καταβολές – ο ένας είναι γιος καπετάνιου πορθμείου, ο άλλος γιος πωλητή τσαγιού. Είναι η «αληθινή Τουρκία», η «αληθινή Ινδία». Όπως ο Πούτιν και ο Ερντογάν, ο Μόντι έγινε ευρύτερα γνωστός μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης, επιβλέποντας την ταχεία οικονομική άνοδο της πολιτείας του, του Γκουτζαράτ, κατά τη θητεία του ως κυβερνήτη (ή τουλάχιστον αυτό είναι το αφήγημα του ίδιου και των συμμάχων του).²

Οι ομοιότητες στον λόγο που χρησιμοποιούν οι λαϊκιστές ισχυροί άνδρες είναι εκπληκτικές. Υπόσχονται να προστατεύσουν την πατρίδα από κακούς και ισχυρούς εχθρούς, εσωτερικούς και εξωτερικούς. Όλοι βασίζονται, σε συγκλονιστικό βαθμό, στον αντιδυτικισμό. Άλλα παράλληλα σημεία της ρητορικής τους περιλαμβάνουν τη νοσταλγία για την αυτοκρατορία (την Οθωμανική Αυτοκρατορία, τη σοβιετική αυτοκρατορία ή, στην περίπτωση του Βίκτορ Όρμπαν (Viktor Orbán), την αυτοκρατορική Αυστροουγγαρία των Αψβούργων), αντι-ΛΟΑΤΚΙ και αντι-εθνοτικές μειονοτικές αναφορές και μεγαλεπήβολα οράματα για το μέλλον της χώρας. Όμως, αυτοί οι λαϊκιστές αυταρχικοί ηγέτες της εποχής μας δεν είναι απλώς μια ομάδα που τα μέλη της χρησιμοποιούν το ίδιο εγχειρίδιο άσκησης της εξουσίας· κατά καιρούς, συνεργάζονται κιόλας και, το πιο σημαντικό, μαθαίνουν ο ένας από τον άλλο, βελτιώνοντας, αναπροσαρμόζοντας και ξαναγράφοντας συνεχώς αυτό το εγχειρίδιο. Αν, λοιπόν, παρακολουθούν ο ένας τον άλλον και μαθαίνουν, καλό είναι να κάνουμε κι εμείς το ίδιο. Πρέπει να κάνουμε κι εμείς το ίδιο.

Ο Ερντογάν μιλούσε για «ψεύτικες ειδήσεις» ήδη από τη δεκαετία του 2000. Ήθελε να εξυγιάνει τον βάλτο ήδη από το 2012 – αν και το «ήδη» ισχύει ίσως μόνο σε σύγκριση με τον άλλο ηγέτη, τον Τραμπ, που έκανε διάσημη αυτή τη φράση.

Όταν τη χρησιμοποίησε ο Ερντογάν, ο Τούρκος ηγέτης ήταν ήδη στην εξουσία και αφεντικό του βάλτου για περίπου μία δεκαετία.³

Ωστόσο, η απarıθμηση συγκρίσεων, παραλληλισμών και προηγούμενων περιπτώσεων, όπως κάνουν τα περισσότερα βιβλία με θέμα τους ισχυρούς άνδρες, δεν μας πηγαινεί πολύ μακριά. Εξακολουθούμε να μη διαθέτουμε λεπτομερείς βιογραφικές αναλύσεις για κανέναν σχεδόν από την ομάδα των ισχυρών ανδρών, με εξαίρεση τον Πούτιν. Έχουμε πολλά ακόμη να διερευνήσουμε και να μάθουμε σχετικά με το πώς προσαρμόζουν τη διακυβέρνηση των κρατών τους οι ισχυροί άνδρες σε βάθος χρόνου – πώς υπερνικούν την αντιπολίτευση και προσαρμόζονται στις κρίσεις, πώς χτίζουν μακροπρόθεσμα μια βάση υποστηρικτών ενεργητική και πρόθυμη να παραβλέψει τις παραβάσεις, και πώς οι ρητορικές στρατηγικές τους αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου.

Μια πιο προσεκτική ματιά στην ιστορία του Ερντογάν δείχνει ότι, παρά τις ομοιότητες, υπάρχουν και ορισμένες σημαντικές διαφορές. Πράγματι, αυτές οι διαφορές κάνουν τον Ερντογάν τον πιο ισχυρό από όλους τους άλλους σε ό,τι αφορά τη μακροπρόθεσμη επιβίωση. Τον κάνουν, επίσης, τον πιο επικίνδυνο, με εξαίρεση ίσως τον Πούτιν.

* * *

Ο Ερντογάν ήταν αναπόφευκτος. Αυτός –ή κάποιος σαν αυτόν– απλώς *έπρεπε* να εμφανιστεί κάποια στιγμή της τουρκικής ιστορίας. Οι παλιές ελίτ της Τουρκίας πρέπει να ευχαριστούν τον εαυτό τους. Η σύγκλιση τριών πτυχών της τουρκικής ιστορίας –επιθετική εκκοσμίκευση,⁴ παραμέληση εκ μέρους των ελίτ και ραγδαία αύξηση του πληθυσμού– δημιούργησε μια τεράστια δεξαμενή ακτιβιστικής και πολιτικής ενέργειας έτοιμης προς εκμετάλλευση, την οποία ο Ερντογάν κατάφερε να αξιοποιήσει από τη δεκαετία του 1990.

Ο Ερντογάν καλλιέργησε με αξιοσημείωτη επιτυχία τη δική του εκδοχή για την προσωπική του ιστορία – είναι κάτι σαν αυτοκράτορας χωρίς αυτοκρατορική καταγωγή. Τα πάντα ανάγονται στον ίδιο και μόνο στον ίδιο, όπως το θέτει, που δεν γεννήθηκε στα σαλόνια, ή, όπως τονίζει επανειλημμένα, που είναι «μαύρος Τούρκος». Η διάκριση μεταξύ μαύρων και λευκών Τούρκων εμφανίστηκε πριν από μερικές δεκαετίες και υπογραμμίζει το χάσμα μεταξύ των παλαιών κεμαλικών και εκκοσμικευμένων ελίτ, πλήρως δυτικοποιημένων, από τη μια πλευρά, και των συντηρητικών και ευσεβών μουσουλμάνων Τούρκων με καταγωγή από την Ανατολία, από την άλλη. Όλα αυτά ανάγονται στις ρίζες της σύγχρονης Τουρκίας.

Η σύγχρονη Τουρκία ιδρύθηκε πάνω στα ερείπια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και με βάση την πεποίθηση ότι ο εκσυγχρονισμός ήταν ζωτικής σημασίας για τους Τούρκους, αν ήθελαν να είναι κύριοι του πεπρωμένου τους. Τα δέκα, και παραπάνω, χρόνια συνεχών πολέμων στο τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας –από την ιταλική επίθεση στην Οθωμανική Λιβύη το 1911 μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον τουρκικό Πόλεμο της Ανεξαρτησίας, που έληξε το 1923– είχαν ολοκληρωτικά καταστροφικές και τραυματικές συνέπειες. Τώρα ήταν η ώρα να δημιουργηθεί κάτι νέο, κάτι πιο σταθερό, πιο ανθηρό, πιο ισχυρό. Οι ηγέτες της νέας Τουρκίας υποδείκνυαν το Ισλάμ ως τη βασική αιτία για όλα όσα είχαν πάει στραβά μέχρι τότε. Πρώτος ανάμεσα σε αυτούς τους ηγέτες ήταν ο ιδρυτής της σύγχρονης Τουρκίας, Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ (Mustafa Kemal Atatürk). Ο Ατατούρκ πίστευε ότι το Ισλάμ ήταν ξένο προς το έθνος και ότι το εμπόδιζε, με ταπεινωτικό τρόπο, να ακολουθήσει τον δρόμο του δυτικού πολιτισμού.

Στα τέλη του 1922, στο πλαίσιο της δημιουργίας ενός σύγχρονου κράτους και μιας σύγχρονης κοινωνίας, καταργήθηκε το σουλτανάτο του Οίκου του Οσμάν. Δύο χρόνια αργότερα, καταργήθηκε και το χαλιφάτο. Οι σουνίτες μουσουλμάνοι της Τουρκίας και, θεωρητικά, όλου του κόσμου είχαν χάσει την πνευματική τους ηγεσία. Για τον Ατατούρκ και την κλίκα του, αυτό δεν είχε σημασία.

Το χαλιφάτο δεν ήταν το τελευταίο πράγμα που καταργήθηκε. Ο Ατατούρκ αποφάσισε, επίσης, ότι το κάλεσμα για προσευχή από τον μουεζίνη δεν θα γινόταν πλέον στα αραβικά, αλλά στα τουρκικά. Αυτό ήταν ένα ακόμη σοκ για τους περισσότερους Τούρκους. Η αραβική γλώσσα ήταν, άλλωστε, η γλώσσα του Προφήτη. Δεν ήταν προτεστάντες ώστε να μπορούν απλώς να μεταφράσουν τα πάντα από την ιερή γλώσσα στη δική τους. Αυτό ακριβώς, όμως, είχε αποφασίσει να κάνει ο Ατατούρκ: να «προτεσταντικοποιήσει» –ή τουλάχιστον να εκκοσμικεύσει– το Ισλάμ. Κατόπιν ήρθε η σειρά του Κορανίου. Εκπονήθηκε μια νέα τουρκική μετάφραση που χρηματοδοτήθηκε από το κράτος. Οι θρησκευτικοί ηγέτες, στον βαθμό που τους επιτρεπόταν να συνεχίσουν να υπάρχουν ως τέτοιοι, τέθηκαν υπό τον έλεγχο του κράτους. Ιδρύθηκε μια κρατική θρησκευτική αρχή για να ρυθμίζει αυστηρά τα ψήγματα του Ισλάμ που επιτρέπονταν ακόμη στη δημόσια ζωή.

Αυτό, όμως, που επιδίωκαν ο Ατατούρκ και οι ομοϊδεάτες του ήταν εντελώς αποκομμένο από τον τρόπο ζωής και τα συναισθήματα της πλειονότητας του πληθυσμού. Το να είναι κανείς φανερά θρήσκος, να είναι ευσεβής μουσουλμάνος, σήμαινε ότι θα ήταν περιθωριοποιημένος και περιφρονημένος από τις ελίτ. Και αυτές οι ελίτ είχαν πλήρη συνείδηση του γεγονότος ότι ήταν μια μειοψηφία που επέβαλε

τις ιδέες και τον τρόπο ζωής της στην πλειοψηφία. Ο Ατατούρκ είχε πειραματιστεί με την εισαγωγή του πολυκομματισμού και είχε επιτρέψει, και ενθαρρύνει, μια «πιστή αντιπολίτευση». Αλλά δεν του άρεσε το αποτέλεσμα και απαγόρευσε αμέσως αυτά τα κόμματα (προσπάθησε δύο φορές, το 1925 και το 1930). Και έτσι η δημοκρατία αναβλήθηκε για ένα μακρινό μέλλον. Ο λαός –ή ίσως ο ίδιος ο Ατατούρκ– δεν ήταν έτοιμος γι’ αυτήν.

Το τουρκικό δημοκρατικό πείραμα θα απογειωνόταν τις δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Με συχνά στρατιωτικά πραξικοπήματα, οικονομικές δυσκολίες και γεωπολιτικές αναταραχές, ένα πράγμα παρέμεινε αληθινό: οι ελίτ και ο στρατός ήταν αποφασισμένοι να αποκλείσουν, όσο το δυνατόν περισσότερο, το Ισλάμ από τη δημόσια ζωή και να εμποδίσουν το πολιτικό Ισλάμ να εισχωρήσει στην κυβέρνηση. Τα ισλαμικά κόμματα απαγορεύονταν συχνά, και υιοθετήθηκε μια σειρά πρακτικών και νόμων για να αποκλειστούν οι θρησκευόμενοι από την εκπαίδευση, τον στρατό και τη διοίκηση. Σύμφωνα με την ανακεφαλαίωση εκείνων των δεκαετιών από τον ίδιο τον Ερντογάν, η κατάσταση έμοιαζε να έχει ως εξής: «Για δεκαετίες, οι θρήσκοι αντιμετωπίζονταν ως πολίτες δεύτερης κατηγορίας σε αυτή τη χώρα. Όσοι προσεύχονταν, όσοι νήστευαν, όσοι είχαν γένια, όσες φορούσαν μαντίλα, ακόμη και όσοι έλεγαν “Salamun Aleykum” υφίσταντο ταπεινώσεις, αποκλεισμό και αποξένωση. Τα θρησκευτικά έργα απαγορεύτηκαν, τα τζαμιά έκλεισαν, όσοι ήθελαν να διδαχτούν το Κοράνι και όσοι ήθελαν να πάνε σε [θρησκευτικά] σχολεία αποκλείονταν».⁵

Εν ολίγοις, οι πιστοί υφίσταντο διακρίσεις σε όλων των ειδών τα κοινωνικά και οικονομικά πλαίσια. Αισθάνονταν περιθωριοποιημένοι σαν ξένοι στην ίδια τους την κοινωνία, παρόλο που αποτελούσαν την πλειοψηφία. Αυτό άνοιξε τον δρόμο, επανειλημμένα, για διαφορετικούς τύπους πολιτικών. Ο Ερντογάν θα ήταν ο πιο επιτυχημένος από αυτούς.

* * *

Σκοπός αυτού του βιβλίου είναι να ανασυνθέσει και να διερευνήσει την ιστορία του Ερντογάν. Από πολλές απόψεις, είναι μια προσπάθεια παράλληλη με ορισμένα από τα βιβλία που έχουν εκδοθεί τα τελευταία χρόνια για τον Βλαντίμιρ Πούτιν, ίσως παρόμοια με τη βιογραφία του Πούτιν από τον Φίλιπ Σορτ (Philip Short), η οποία κυκλοφόρησε το 2022. Το βιβλίο δεν απευθύνεται σε ειδικούς στα τουρκικά ζητήματα, αλλά επιδιώκει να ανοίξει αυτό το θέμα σε άλλα ακροατήρια, αποτελούμενα από όσους μελετούν τους ισχυρούς άνδρες, τους κινδύνους που αντιμετωπίζει η

δημοκρατία, τα νέα αυταρχικά συστήματα σε όλο τον κόσμο, καθώς και στο ευρύ κοινό που ενδιαφέρεται γι' αυτά τα θέματα και για την Τουρκία.

Πιστεύω ότι είναι ζωτικής σημασίας να κατανοήσουμε την ιστορία του Ερντογάν, γιατί είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε τον κίνδυνο που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες δημοκρατίες. Αν δεν μπορέσουμε να μάθουμε από την Τουρκία (και από την Ουγγαρία, την Ινδία, τη Ρωσία κλπ.), τότε θα βρεθούμε σε ακόμη μεγαλύτερο κίνδυνο από ό,τι είμαστε ούτως ή άλλως. Η αφήγησή μου αυτή στηρίζεται στο έργο πολλών κορυφαίων μελετητών του πεδίου. Πολιτικούς επιστήμονες, σχολιαστές, άλλους βιογράφους, ακτιβιστές, δημοσιογράφους και κάθε είδους ειδικούς. Τους ευχαριστώ για το σπουδαίο έργο που επιτελούν. Αυτό το βιβλίο δεν έχει σκοπό να τους αντικαταστήσει ή να τους ξεπεράσει, αλλά μάλλον να προσφέρει έναν ακόμη τρόπο να δούμε τον Ερντογάν. Στον πυρήνα όλων αυτών υπάρχει η ιδέα ότι ο Ερντογάν είναι πράγματι ένας μετρ της πολιτικής και ότι κινείται με μακροπρόθεσμη στρατηγική. Τα σημεία καμπής είναι σημαντικά: οι εξωτερικοί παράγοντες που δεν μπόρεσε να ελέγξει ήταν σημαντικοί, αλλά η πολιτική δεξιοτεχνία του Ερντογάν είναι ακριβώς αυτή: η ικανότητα να χρησιμοποιεί κάθε είδους κατάσταση, κρίση και γεγονός προς όφελός του. Η πολιτική δεξιοτεχνία του έχει, ωστόσο, όρια – ο Τούρκος ηγέτης είναι συχνά ασταθής, καθοδηγείται από φόβους, από ένα σύμπλεγμα κατωτερότητας και από φιλοδοξίες για τη χώρα του που συχνά υπερβαίνουν τις δυνατότητές της.

Επίσης, από μια πιο αυστηρά εκλογική σκοπιά, η πολιτική του δεξιοτεχνία συνεχώς προσκρούει σε τοίχο. Παρά τον έλεγχο που έχει αποκτήσει επί της τουρκικής κοινωνίας, όχι μόνο δεν έχει καταφέρει να σπάσει το εκλογικό φράγμα του 50%, ή περίπου τόσο, αλλά κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο δεκαετιών έχει, επίσης, χάσει έδαφος σε διάφορες ομάδες ψηφοφόρων και τμήματα της κοινωνίας, γεγονός που τον αναγκάζει να αλλάξει τον λόγο και την πολιτική του προκειμένου να βρει νέους ψηφοφόρους. Δεν υπάρχει τίποτα τελεολογικό στην πορεία του προς την υπεροχή, ούτε ο ίδιος είναι εξασφαλισμένος. Πρόκειται για μια περίπλοκη ιστορία που συχνά είναι αρκετά επισφαλής...

Ο Ερντογάν δεν είναι ο Πούτιν, αλλά είναι σχεδόν εξίσου σημαντικός. Η ιστορία του αγγίζει ζητήματα και θέματα που αφορούν ολόκληρη την περιοχή και τα περισσότερα σημαντικά πολιτικά θέματα των τελευταίων δεκαετιών. Η ιστορία του είναι σημαντική, διότι, ναι, μπορούμε να μάθουμε από την Τουρκία. Ο Ερντογάν είναι, τελικά, ένας από τους πρωτοπόρους της πολιτικής των ισχυρών ανδρών των ημερών μας. Διατρέχοντας το βιβλίο αυτό, θα καταστεί σαφές ότι πολλές πτυχές της ανόδου του Ερντογάν και του τρόπου που ασκεί την εξουσία είναι άμεσα

συγκρίσιμες με εκείνες άλλων ισχυρών ανδρών. Θα καταστεί επίσης σαφές ότι υπάρχουν και σημαντικές διαφορές. Υπάρχουν ήδη μερικά αγγλόφωνα βιβλία για την Τουρκία του Ερντογάν⁶, ακόμη και κάποια που γράφτηκαν με πρόθεση να αποτελέσουν βιογραφίες⁷ – αλλά τα περισσότερα είναι μια σειρά αναλυτικών πραγματειών και σχολιασμών, συχνά σχετικά απρόσιτα σε όσους δεν έχουν γερές βασικές γνώσεις της τουρκικής ιστορίας και πολιτικής. Κανένα μέχρι στιγμής –αγγλόφωνο– δεν ανασυνθέτει την ιστορία του Τούρκου ηγέτη ως βιογραφία με χρονολογικό και συστηματικό τρόπο. Αυτό εδώ το βιβλίο θα είναι η πρώτη προσπάθεια να γίνει κάτι τέτοιο στα αγγλικά.⁸ Πρόκειται για μια προσπάθεια γεμάτη δυσκολίες, καθώς ούτε τα αρχεία έχουν ανοίξει ακόμη (και με ποιον τρόπο θα ανοίξουν όταν συμβεί αυτό;) ούτε ο Ερντογάν είναι ιδιαίτερα προσιτός από αναλυτική άποψη – έχει επιδείξει εξαιρετική ικανότητα στο να ελέγχει τη βιογραφική του αφήγηση, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο από τους σημερινούς ισχυρούς άνδρες (συμπεριλαμβανομένου του Πούτιν). Γνωρίζουμε λίγα για τα πρώτα του χρόνια, σχεδόν τίποτα για την οικογενειακή του ζωή και πολύ λίγα για το τι συμβαίνει πίσω από όποιες κλειστές πόρτες τυχαίνει να βρίσκεται – για διαπροσωπικές σχέσεις κάθε είδους, από φίλιες έως άλλες μορφές συνεργασίας. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να προσπαθήσουμε να αφηγηθούμε την ιστορία του. Ακόμη και στα τουρκικά, δεν υπάρχουν πολλές επιλογές. Υπήρξαν κάποιες πιο κριτικές προσεγγίσεις της ζωής του, αλλά αυτές δημοσιεύτηκαν μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Η βασική και κυρίαρχη βιογραφία του στα τουρκικά γράφτηκε από έναν στενό συνεργάτη και φίλο του. Έχει κάνει περισσότερες από εξήντα εκδόσεις μέχρι σήμερα και παρουσιάζει μια εμβληματική, καθαρή, δοξαστική αφήγηση (η οποία αφήγηση, πάντως, σταματά στις αρχές της δεκαετίας του 2000).⁹

Ένας άλλος στόχος αυτής της βιογραφίας είναι να αφήσει τον Ερντογάν να μιλήσει – γιατί, όσο προφανές, μολονότι παράξενο, κι αν ακούγεται, η μελέτη της ρητορικής του και της συνολικής συλλογιστικής του είναι ένας καλός τρόπος για να κατανοήσουμε τη νοοτροπία του, καθώς και των οπαδών του. Μέχρι στιγμής, αυτό δεν έχει γίνει με ολοκληρωμένο τρόπο.¹⁰ Ένα τεράστιο εκδοτικό έργο που πραγματοποιήθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 2010 από το γραφείο του μας έδωσε σαράντα τόμους, περίπου τετρακοσίων σελίδων ο καθένας, με τις ομιλίες του Ερντογάν από το 2002 έως το 2020. Αυτή η σαραντάτομη έκδοση, μόνη της, ανέρχεται σε δεκαέξι χιλιάδες σελίδες ομιλιών. Πολλές άλλες ομιλίες και συνεντεύξεις είναι διαθέσιμες σε άλλες εκδόσεις και μορφές.¹¹ Αυτή εδώ είναι η πρώτη μελέτη που αξιοποιεί πλήρως την εν λόγω συλλογή.

Ο στόχος δεν είναι να γραφτεί ένα ακόμη βιβλίο που να παρουσιάζει τον

Ερντογάν ως τον νέο σουλτάνο ή ως έναν κακό Ανατολίτη δικτάτορα. Πρώτα απ' όλα, πρόκειται για την αφήγηση της ιστορίας του και την προσπάθεια να τον κατανοήσουμε εκ των έσω και μέσα από τη δική του λογική. Δεν είναι ούτε τόσο μαύρη ή άσπρη όσο κάποιιοι θα ήθελαν να μας κάνουν να πιστέψουμε ούτε μια ιστορία με σαφή τελεολογική πορεία. Πρέπει να τον δούμε και να τον κατανοήσουμε πρώτα ως πραγματικό μετρ της πολιτικής και μέσα από τη δική του ιστορία – όσο κατασκευασμένη και ωραιοποιημένη κι αν φαίνεται. Μόνο τότε μπορούμε να εκτιμήσουμε πού βρίσκονται σήμερα και αυτός και η Τουρκία, και πώς μπορούν να προχωρήσουν παραπέρα. Εξίσου σημαντικό, όταν τον συγκρίνουμε με άλλους ισχυρούς άνδρες, είναι να εκτιμήσουμε την ουσία, τα τραύματα και τους αγώνες του Ερντογάν, της Τουρκίας και των Τούρκων πριν τους εντάξουμε σε προκατασκευασμένες κατηγορίες. Ας πάρουμε ένα παράδειγμα: ακόμη και αν αυτό το βιβλίο υποστηρίζει ότι ο Ερντογάν είναι βασικά ο τοπικός συνεργάτης της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, ο όρος «ισλαμιστής» από μόνος του δεν μας οδηγεί πουθενά. Ομοίως, όλες οι άλλες ετικέτες –και το κόλλημα ετικετών έχει αναδειχθεί σε μια μορφή ακαδημαϊκής βιοτεχνίας όταν αναφερόμαστε στον λαϊκισμό των ισχυρών ανδρών– είναι μάλλον άστοχες, ή ασαφείς, παρά διαφωτιστικές.¹² Κάποιοι τον αποκαλούν δικτάτορα· οι Ισπανοί βιογράφοι του τον αποκαλούν *Imperator*.¹³ Κάποιοι αποδίδουν στην Τουρκία χαρακτηρισμούς όπως «μη φιλελεύθερη δημοκρατία» (όπως η Ουγγαρία του Όρμπαν), «εκλογική δικτατορία»,¹⁴ «δημοκρατορία» (όπως η Ρωσία του Πούτιν) ή «δημοκρατικό αυταρχισμό».¹⁵ Όροι όπως «εκλογοκρατία», δηλαδή κάτι σαν «εκλογική δημοκρατία χωρίς φιλελεύθερη δημοκρατία», είναι της μόδας στην Τουρκία και είναι παρόμοιοι με τον «εκλογικό αυταρχισμό» που χρησιμοποιείται μερικές φορές για την Ινδία του Μόντι.¹⁶ Απολυταρχικός ηγέτης, ισχυρός άνδρας, δικτάτορας – ως γνωρίζουμε πρώτα τον Ερντογάν...

Ένας Τούρκος χρήστης του Twitter έγραψε πριν από λίγο καιρό ότι η προσπάθεια να συζητήσεις σοβαρά για τον Ερντογάν είναι «σαν να φτιάχνεις μιλκσέικ χωρίς καπάκι στο μπλέντερ».¹⁷ Και ενώ αυτό μπορεί να ειπωθεί για πολλά θέματα, καθώς και για την ίδια την προσπάθεια να γίνουν σοβαρές συζητήσεις γι' αυτά στο Twitter, εμείς ως προσπαθήσουμε να βάλουμε το καπάκι στη θέση του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Gideon Rachman, *The Age of the Strongman* (Νέα Υόρκη: Other Press, 2022), 151.
- 2 Aakar Patel, *Price of the Modi Years* (Χαριάνα: Vintage/Penguin India, 2021), 12-13.
- 3 Recep Tayyip Erdoğan, *Berber Yürüdük, Biz Bu Yollarda*, vol. 8: Ekim 2011-Haziran 2012 (Αγκυρα: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2019), 370.
- 4 Προκειμένου να αποφευχθεί σύγχυση, στο παρόν βιβλίο θα χρησιμοποιείται ο ευρύτερα γνωστός όρος “secular” [κοσμικός, εκκοσμικευμένος], παρότι ο όρος “laicist” [λαϊκός] είναι συχνά ακριβέστερος.
- 5 Recep Tayyip Erdoğan, *Berber Yürüdük, Biz Bu Yollarda*, vol. 8: Ekim 2011-Haziran 2012 (Αγκυρα: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2019), 149.
- 6 Halil Karaveli, *Why Turkey is Authoritarian—From Atatürk to Erdoğan* (Λονδίνο: Pluto Books, 2018)· Hannah Lucinda Smith, *Erdoğan Rising—A Warning to Europe* (Λονδίνο: William Collins, 2019)· Gönül Tol, *Erdoğan’s War—A Strongman’s Struggle at Home and in Syria* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2023)· Simon A. Waldman & Emre Caliskan, *The New Turkey and Its Discontents* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 2017).
- 7 Soner Cagaptay, *The New Sultan—Erdoğan and the Crisis of Modern Turkey* (Λονδίνο: IB Tauris 2020 [2017])· Soner Cagaptay, *Erdoğan’s Empire—Turkey and the Politics of the Middle East* (Λονδίνο: IB Tauris 2019)· Soner Cagaptay, *A Sultan in Autumn—Erdoğan Faces Turkey’s Uncontainable Forces* (Λονδίνο: IB Tauris 2022)· M. Hakan Yavuz, *Erdoğan—The Making of an Autocrat* (Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 2021).
- 8 Ορισμένα παραδείγματα βιογραφιών του Ερντογάν σε άλλες γλώσσες: Nicholas Cheviron & Jean-François Pérouse, *Erdoğan—Nouveau père de la Turquie?* (Παρίσι: Éditions François Bourin, 2016)· Çiğdem Akyol, *Erdoğan—Die kritische Biografie* (Freiburg: Herder, 2018 [2016])· Andrés Mourenza and Ilya U. Topper, *La democracia es un tranvía—El ascenso de Erdoğan y la transformación de Turquía* (Βαρκελώνη: Península, 2019)· Ionut Cojocaru, *Turcia de la Atatürk la Erdoğan* (Τιργκόβιστε: Cetatea de Scaun, 2023), μία σε μορφή graphic novel: Can Dündar & Anwar, *Erdoğan* (Εσεν: Özgürüz, 2021).
- 9 Hüseyin Besli & Ömer Özbay, *Recep Tayyip Erdoğan—Bir Liderin Doğuşu* (Κωνσταντινούπολη: Yeni Türkiye Yayınları, 2014); βλ. επίσης για παράδειγμα: Ruşen Çakır & Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan—Bir Dönüşüm Öyküsü* (Κωνσταντινούπολη: Metis Yayınları, 2001). Για τον Besli βλ.: Guillaume Perrier, *Dans la tête de Recep Tayyip Erdoğan* (Αρλ: Actes Sud, 2018), 5-6.
- 10 Ο Γιαβούζ, για παράδειγμα, βασίζει τη βιογραφία του κυρίως σε ανεπίσημες συζητήσεις με ειδικούς και συναδέλφους. Βλ. Yavuz, *Erdoğan*.
- 11 Το σαραντάτομο αυτό έργο παρουσιάζει, ωστόσο, σοβαρές παγίδες για την έρευνα – υπάρχει σαφής επιλογή υλικού και αναδρομικές αλλαγές, παρά τη φαινομενική καθολικότητα της εκδοτικής προσέγγισης.
- 12 Πρβλ. Ergun Özbudun, “Problems of rule of law and horizontal accountability in Turkey”, στο Cengiz Erişen & Paul Kubicek (επιμ.), *Democratic Consolidation in Turkey—Micro and Macro Challenges* (Λονδίνο: Routledge, 2016), 144-165, εδó: 145.
- 13 Mourenza and Topper, *La democracia es un tranvía*, 353.
- 14 Gökay, *Turkey in the Global Economy*, 126.
- 15 Bozarlan, *L’Anti-démocratie*, 9-10· Nikos Christofis, “Accelerating political crisis in Erdoğan’s Turkey”, στο Nikos Christofis (επιμ.), *Erdoğan’s ‘New’ Turkey—Attempted Coup d’État and the Acceleration of Political Crisis* (Λονδίνο: Routledge, 2020), 1-28, εδó: 13.
- 16 James Toth, *Sayyid Qutb—The Life and Legacy of a Radical Islamic Intellectual* (Οξφόρδη: Oxford University Press, 2013), 23· Christophe Jaffrelot, *Modi’s India—Hindu Nationalism and the Rise of Ethnic Democracy* (Πρίνστον: Princeton, 2019).
- 17 Ece Temelkuran, *How to Lose a Country—The Seven Steps From Democracy to Dictatorship* (Λονδίνο: 4th Estate, 2019), 68.

ΜΕΡΟΣ 1

Ερντογάν: Η εξέλιξη

Γεννημένος μουσουλμάνος στην Τουρκία

«Ποτέ δεν είχα κόμπλεξ για το γεγονός ότι γεννήθηκα και μεγάλωσα στην Κασίμπασα, αντίθετα, ήμουν περήφανος γι' αυτό. Επειδή πιστεύω ότι η γνώση της ζωής προέρχεται από εδώ. Στην Κασίμπασα, γνώρισα πολύ καλύτερα τη ζωή».

Ομιλία του Ερντογάν σε τελετή περιτομής στην Κασίμπασα, Αύγουστος 2003¹

Τι φοβερή κοινοτοπία: να ξεκινάς μια βιογραφία με το *πότε* και το *πού* γεννήθηκε ο πρωταγωνιστής! Αλλά στην περίπτωση του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, το *πότε* και το *πού* έχουν μεγάλη σημασία. Κατά κάποιον τρόπο, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι είναι τα μόνα που έχουν σημασία, ακόμη και σήμερα. Ο τόπος και ο χρόνος γέννησης υπήρξαν καθοριστικοί παράγοντες στην πολιτική σκέψη ενός μεγάλου μέρους των παλαιών πολιτικών ελίτ της σύγχρονης Τουρκίας – από την Επανάσταση των Νεότουρκων (1908) έως τις πρώτες δεκαετίες της Τουρκικής Δημοκρατίας. Πολλά από τα μέλη τους είχαν δύο κοινά στοιχεία σχετικά με τη γέννησή τους: γεννήθηκαν στα τέλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπό έναν δεσποτικό ηγεμόνα και γεννήθηκαν στα Βαλκάνια ή τουλάχιστον από γονείς με βαλκανική καταγωγή. Τόσο η δεσποτική εποχή του Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ όσο και η ανάμνηση των χαμένων εδαφών διαμόρφωσαν την άποψή τους για τη χώρα, την ιστορία και την κοινωνία. Αυτό ίσχυε για πολλούς ηγέτες των Νεότουρκων και πρώιμες μορφές της Τουρκικής Δημοκρατίας, με εξέχοντα τον Ατατούρκ (ο οποίος γεννήθηκε στη σημερινή Θεσσαλονίκη). Ό,τι κι αν έκαναν ή έλεγαν, αυτές οι παράμετροι ήταν πάντα παρούσες στο παρασκήνιο.

Οι παράμετροι της καταγωγής του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν είναι πολύ διαφορετικές. Γεννήθηκε στην καρδιά της Κωνσταντινούπολης, στη συνοικία Κασίμπασα, στις 26 Φεβρουαρίου 1954, σε μια δεκαετία ελπίδας και φιλελευθεροποίησης. Το μικρό του όνομα, Ρετζέπ, δεν θα είχε ποτέ μεγάλη σημασία για τον ίδιο· αντανakλούσε απλώς τον μήνα (του ισλαμικού ημερολογίου) της γέννησής του. Το «Ταγίπ»

–αν και στο σπίτι οι γονείς του τον φώναζαν Τεγιούπ– το οφείλει στον παππού του από την πλευρά του πατέρα του. Η μητέρα του, Τενζιλέ, ήταν η δεύτερη (ή, σύμφωνα με άλλη εκτίμηση, η τρίτη) σύζυγος του Αχμέτ. Ο Ταγίπ ήταν ο μικρότερος από πέντε αδέρφια. Υπήρχαν δύο παιδιά από τον πρώτο γάμο και τρία από τον δεύτερο.²

Ο πατέρας του Ταγίπ είχε μεταναστεύσει στην Κωνσταντινούπολη όταν ήταν έφηβος. Καταγόταν από την πόλη Ρίζε της Μαύρης Θάλασσας (ή, σωστότερα, από ένα κοντινό χωριό, το Γκιουνείσου). Η μητέρα του Ταγίπ καταγόταν κι αυτή από εκεί. Μάλιστα, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ολόκληρη η γειτονιά της Κασίμπασα ήταν ουσιαστικά μια πόλη της Μαύρης Θάλασσας που είχε μεταφερθεί στην καρδιά της παλιάς οθωμανικής και βυζαντινής μητρόπολης.³

Η σύνδεση με την πατρίδα του πατέρα του, τη Ρίζε, ήταν και εξακολουθεί να είναι βαθιά για τον Ερντογάν. Ως παιδί, περνούσε τα καλοκαίρια εκεί με την οικογένειά του, βοηθώντας στα χωράφια. Επίσης, την επισκεπτόταν κατά τη διάρκεια της συγκομιδής του τσαγιού και των ξηρών καρπών. Ο Ταγίπ κατάγεται από την Κασίμπασα της Κωνσταντινούπολης, αλλά και από τη Ρίζε. Οι άνθρωποι εκεί ήταν και είναι περήφανοι για τον Ερντογάν τους. Ο Ερντογάν ανταπέδωσε: σήμερα στη Ρίζε υπάρχει το Νοσοκομείο Τενζιλέ Ερντογάν και το Σχολείο Αχμέτ Ερντογάν Ιμάμ Χατίπ, ένα τεράστιο νέο τζαμί και, όπως ήταν αναμενόμενο, το Πανεπιστήμιο Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Επιπλέον, ο Ερντογάν έχει και ένα καλοκαιρινό σπίτι εκεί.⁴

Ο πατέρας του Ταγίπ ήταν ναυτικός. Εργαζόταν για την κρατική εταιρεία πλοίων και πορθμείων Şehir Hatları. Η Κωνσταντινούπολη εκτείνεται σε τρία τμήματα που χωρίζονται από νερό: δύο στην ευρωπαϊκή πλευρά και ένα μεγάλο στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου. Οι μετακινήσεις εντός της πόλης, και για πολλούς οι καθημερινές μετακινήσεις προς και από τη δουλειά τους, μέχρι και σήμερα περιλαμβάνουν συχνά πολλά μικρά και μεγάλα πλοία που μεταφέρουν επιβάτες από και προς την πόλη. Ο Αχμέτ, ο πατέρας του Ταγίπ, έγινε τελικά καπετάνιος – και έτσι ήταν γνωστός στη γειτονιά: Καπετάν Αχμέτ.

Προφανώς, ήταν πολύ σεβαστός, τόσο πολύ που λειτουργούσε σαν μια μορφή τράπεζας για πολλούς στη γειτονιά – του έδιναν τις αποταμιεύσεις τους για φύλαξη. Αναλάμβανε ακόμη και να μεταφέρει χρήματα σε οικογένειες στη γενέτειρά τους, πολύ πέρα από τα σύνορα της Κωνσταντινούπολης.⁵ Οι πραγματικές τράπεζες δεν ήταν αξιόπιστες και ο κόσμος ήξερε ότι χρεοκοπούσαν. Η παρέμβαση της κοινότητας εκεί όπου το κράτος και η κοινωνία αποτύγχαναν θα γινόταν ένα επίσης κρίσιμο μέρος της ιστορίας του Ερντογάν.

* * *

Ο Βλαντίμιρ Πούτιν, που είναι (περίπου) το ρωσικό αντίστοιχο του Ερντογάν, βαδίζει με αλαζονικό περπάτημα, με το πάνω μέρος του σώματός του να γέρνει προς τα πλάγια και λίγο προς τα εμπρός. Λέγεται ότι αυτό είναι αποτέλεσμα της εκπαίδευσής του ως πράκτορα της ΚGB. Έτσι περπατάς για να μπορείς να τραβήξεις γρήγορα το όπλο σου. Ο Ερντογάν περπατά και αυτός με αλαζονικό στιλ. Όχι επειδή κάποτε μπορούσε να τραβήξει γρήγορα το όπλο του, αλλά επειδή προέρχεται από μια ζόρικη γειτονιά όπου το να περπατάς έτσι ήταν σημάδι αρρενωπότητας του δρόμου.

Μια ματιά στον χάρτη της Κωνσταντινούπολης, για να δείτε πού βρίσκεται η Κασίμπασα, ίσως σας μπερδέψει περισσότερο από όσο θα σας διαφωτίσει. Η συνοικία αυτή βρίσκεται στην καρδιά της μητρόπολης που σήμερα φιλοξενεί κάπου έντεκα με δεκαπέντε εκατομμύρια ανθρώπους. Η Κασίμπασα βρίσκεται στο βόρειο ευρωπαϊκό τμήμα του κέντρου της πόλης. Εκτείνεται κατά μήκος του Κεράτιου Κόλπου, ακριβώς απέναντι από τις παλαιές συνοικίες όπου βρίσκεται το παλιό μεγαλοπρεπές παλάτι των σουλτάνων, ο ρωμαϊκός υποδρόμος και το σημείο μηδέν της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας – ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, της δεύτερης Ρώμης. Εδώ καταλήγουν όλοι οι δρόμοι που οδηγούν στη Ρώμη (τη δεύτερη Ρώμη, που ιδρύθηκε το 330 μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, στην οποία μετακόμισαν η κυβέρνηση, η διοίκηση και πολλές ευγενείς οικογένειες από την άλλη Ρώμη). Η οθωμανική πόλη που αναδιαμόρφωσε την ελληνορωμαϊκή πόλη μετά την κατάκτηση, το 1453, εκτεινόταν κυρίως στο νότιο τμήμα της ευρωπαϊκής πλευράς της πόλης.

Στη βόρεια ευρωπαϊκή πλευρά υπήρχαν κάποτε αποκλειστικά «δυτικοί», ή ακριβέστερα χριστιανικοί, οικισμοί συγκεντρωμένοι γύρω από την περιοχή Πέρα. Ο μόνος βασικός οθωμανικός θεσμός σε αυτή την πλευρά του Κεράτιου Κόλπου ήταν το ναυπηγείο του Οθωμανικού Ναυτικού. Γύρω από αυτό το ναυπηγείο αναπτύχθηκε αργότερα η γειτονιά Κασίμπασα. Πάνω στον λόφο, ωστόσο, υπήρχε μια άλλη Κωνσταντινούπολη. Λίγα χιλιόμετρα πιο πάνω από τον επιβλητικό Πύργο του Γαλατά βρισκόταν η περιοχή Πέρα. Αυτή ήταν παραδοσιακά η περιοχή της πόλης όπου ζούσαν οι Ευρωπαίοι απόδημοι. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, και τον 20ό, καταλήφθηκε αρχικά αργά και στη συνέχεια γρήγορα από Τούρκους και πλασιώθηκε από δεκάδες νέες γειτονιές. Αυτή η περιοχή θα γινόταν το πραγματικό κέντρο της Τουρκίας. Εκεί βρίσκεται η νυχτερινή ζωή, μαζί με κάποια από τα πιο διάσημα σχολεία, εκδοτικούς οίκους, κινηματογράφους, προξενεία, θέατρα, μπαρ και ούτω καθεξής.⁶

Από αυτή την περιοχή, οι ελίτ της Τουρκίας κοίταζαν με περιφρόνηση την υπόλοιπη πόλη, καθώς και την Κασίμπασα. Αυτή η γειτονιά βρισκόταν ακριβώς δίπλα στις άλλες, αλλά ήταν εντελώς αποκομμένη. Εδώ πάνω, μπορούσες να πεις

την μπύρα ή το κοκτέιλ σου· εκεί κάτω, σχεδόν δεν καταναλώνόταν αλκοόλ. Εδώ πάνω, οι γυναίκες ντύνονταν με την τελευταία λέξη της ευρωπαϊκής και διεθνούς μόδας. Εκεί κάτω, στην Κασίμπασα, οι γυναίκες ντύνονταν πιο παραδοσιακά, οι περισσότερες με μαντίλες, αλλά σε κάθε περίπτωση πολύ σεμνά. Εδώ πάνω, οι άνθρωποι ήταν πλούσιοι ή τουλάχιστον μεσαίας τάξης, εκεί κάτω υπήρχε μεγάλη φτώχεια. Τα πράγματα γίνονταν διαφορετικά στην Κασίμπασα, όπως δεν κουράζεται να επαναλαμβάνει ο Ερντογάν σε όλη τη χώρα.

Όταν γεννήθηκε ο Ταγίπ, η Κασίμπασα ήταν μια κυριολεκτικά πάμφτωχη γειτονιά. Οι δρόμοι ήταν λασπωμένοι και δεν είχαν ακόμη ασφαλτοστρωθεί. Υπήρχε έντονη δυσοσμία, καθώς το αποχετευτικό σύστημα δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες. Συχνά, τα σκουπίδια σάπιζαν στους δρόμους. Οι διακοπές ρεύματος και νερού ήταν συχνές. Ο Κεράτιος Κόλπος, όπου βρισκόταν η Κασίμπασα, ήταν η πιο μολυσμένη περιοχή της Τουρκίας εκείνη την εποχή, όπως ο Ερντογάν δεν θα κουραζόταν ποτέ να λέει στο κοινό του αργότερα – αφότου την είχε καθαρίσει.

Το σπίτι των Ερντογάν ήταν ένα μικρό ξύλινο οίκημα όπου μετά βίας χωρούσε η οικογένεια. Δεν υπήρχαν παιχνίδια για τα παιδιά. «Δυστυχώς», θυμάται ο Ερντογάν, «δεν ήμασταν σε θέση να αγοράσουμε ποδήλατο». ⁷ Όπως αρέσκει να λέει ο πολιτικός Ερντογάν, ήταν όλη μέρα έξω και έπαιζε στις λάσπες – κάτι που επίσης αρέσκει να το αντιπαραβάλλει με τη ζωή των σημερινών παιδιών, τα οποία, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, δεν έχουν πια τέτοιες εμπειρίες. ⁸ Ωστόσο, αυτό το χρεώνεται εν μέρει και ο ίδιος – με τα έργα υποδομής, τη μετατροπή της Τουρκίας σε εμπορικό κέντρο και τη γενική οικονομική ανάκαμψη υπό την ηγεσία του.

Ο πληθυσμός της Κασίμπασα ήταν, σε κάποιο βαθμό, μεικτός. Εκεί ζούσαν Αρμένιοι, Εβραίοι, Έλληνες και Ρομά. Υπήρχε ισχυρή κοινωνική συνοχή μεταξύ των κατοίκων της. Αυτό περιλάμβανε την επιβολή κοινών κανόνων συμπεριφοράς. ⁹ Η άμεση γειτονιά λειτουργούσε συχνά ως ευρύτερη οικογένεια. Σύμφωνα με τα λόγια του Ερντογάν: «Στην εποχή μου, ήμασταν κοντά με όλους στη γειτονιά». ¹⁰ Ωστόσο, η εγγύτητα και η γειτονιά ως υποκατάστατο της οικογένειας δεν ήταν πάντα κάτι αποδεκτό από όλους, συμπεριλαμβανομένου του νεαρού Ταγίπ. Ένα αρκετά διάσημο επεισόδιο από τα νιάτα του Ερντογάν αφορά μια γειτόνισσα που είπε στον νεαρό Ταγίπ να μη βρίζει τόσο πολύ. Αυτός θεώρησε ότι η γειτόνισσα δεν είχε κανένα δικαίωμα πάνω του. Η κατάσταση κλιμακώθηκε: άρχισε να τη βρίζει και εκείνη του τις έβρεξε. Όμως το θέμα δεν έληξε, όταν ο Ταγίπ γύρισε σπίτι του. Τον περίμενε και άλλη τιμωρία.

* * *

Η προέλευσή του από την Κασίμπασα είναι μέρος αυτού που εννοεί ο Ερντογάν όταν λέει ότι «δεν γεννήθηκε στα σαλόνια». Αλλά μόνο ένα μέρος. Το κρίσιμο εδώ είναι γιατί οι άνθρωποι περιφρονούσαν την Κασίμπασα και γιατί, στην πραγματικότητα, και η Κασίμπασα τούς περιφρονούσε, με τη σειρά της: και ο λόγος είναι η θρησκεία. Γιατί το να γεννηθείς μουσουλμάνος στην Τουρκία (ή τουλάχιστον στην αστική και/ή ευρωπαϊκή Τουρκία) ήταν, παραδόξως, μάλλον ζόρικη υπόθεση.

Η θρησκεία είχε υποχωρήσει στη σύγχρονη Τουρκία σε τέτοιο βαθμό που το κράτος θεωρούνταν κοσμικό – σε υπερβολικό βαθμό. Οι ρίζες αυτού του μη θρησκευτικού κράτους και της αντίθεσης σε αυτό ανάγονται σε ένα από τα βασικά τραύματα του τουρκικού έθνους. Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οφειλόταν στην παρέμβαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων και στην επιθυμία των μη μουσουλμανικών εθνών – Ρουμάνων, Σέρβων, Ελλήνων, Βουλγάρων κ.ά. – να ανεξαρτητοποιηθούν. Ο εμβληματικός όρος είναι αυτός του «μεγάλου ασθενούς» της Ευρώπης. Ήταν ένας μουσουλμάνος ασθενής, που έπρεπε να θεραπευτεί με δυτικές, χριστιανικές όπως συχνά θεωρούνταν, θεραπείες. Το σύνθημα της ευρωπαϊκής παρέμβασης ήταν οι μεταρρυθμίσεις. Προωθήθηκαν κάθε είδους μεταρρυθμίσεις, δικαιώματα και κανονισμοί, κυρίως με την ιδέα ότι το Ισλάμ στεκόταν εμπόδιο στην πρόοδο των Τούρκων και ότι, για να ριζώσει αυτή η πρόοδος, έπρεπε να υποχωρήσει.

Οι Νεότουρκοι, που κυβέρνησαν την αυτοκρατορία την τελευταία δεκαετία, είχαν μια μάλλον αμφίθυμη σχέση με τις δυτικές ιδέες για την ελευθερία και την ισότητα από τη μία πλευρά και με τη θρησκεία από την άλλη. Ο Μουσταφά Κεμάλ, που θα γινόταν Ατατούρκ, ήταν επίσης πρωτίστως Νεότουρκος, όπως και οι περισσότεροι από το περιβάλλον του, καθώς και οι ελίτ της πρώιμης Δημοκρατίας.¹¹ Ο στενός συνεργάτης, φίλος και διάδοχός του, Ισμέτ Ινονού (İsmet İnönü), ήταν ακόμη ηγέτης της αντιπολίτευσης όταν γεννήθηκε ο Ερντογάν.

Η υιοθέτηση των δυτικών κανόνων και της δυτικής κουλτούρας ήταν πάντα κάτι αμυντικό, επίσης. Μόνο αν η Οθωμανική Αυτοκρατορία γινόταν πιο δυτική, πιο «σύγχρονη», θα μπορούσε να σωθεί και η νέα Δημοκρατία της Τουρκίας θα μπορούσε να είναι πιο ανεξάρτητη και ισχυρή. Το Ισλάμ ήταν, σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, κάτι σαν εσωτερικός εχθρός που είχε τη δύναμη να διαφθείρει και να αποδυναμώσει τη χώρα – και θα εξυπηρετούσε μόνο τους μυριάδες εχθρούς που περιμέναν άλλη μια ευκαιρία να διαμελίσουν ό,τι είχε απομείνει από το τουρκικό κράτος.

Η επιθετική εκκοσμίκευση έγινε το σύνθημα της Τουρκίας του Ατατούρκ. Το Ισλάμ και τα σημεία αναφοράς του στην κουλτούρα και την καθημερινή ζωή εκδιώχθηκαν από τη δημόσια σφαίρα και περιορίστηκαν στην ιδιωτική, με τόσο σκληρό

και ακραίο τρόπο, που πρόδιδε σαφώς πανικό και περιφρόνηση για όσους το τηρούσαν πιστά. Ωστόσο, τα εξωτερικά σημάδια και οι ενδείξεις της μουσουλμανικής ταυτότητας δέχτηκαν πολύ πιο έντονη επίθεση από ό,τι η ρίζα της. Όπως συμβαίνει συχνά στις μουσουλμανικές χώρες, το θέμα αφορούσε κυρίως την ενδυμασία ή την απουσία ενδυμασίας των ανθρώπων, κυρίως των γυναικών. Ο Ατατούρκ «αποκάλυψε» την Τουρκία: οι παραδοσιακές μορφές κάλυψης του κεφαλιού των γυναικών απαγορεύτηκαν ή τουλάχιστον αποδοκιμάστηκαν, και όσες τις φορούσαν αποκλείστηκαν από μεγάλο μέρος της δημόσιας ζωής της Τουρκίας.

Αν και μάλλον ασυνήθιστο για τον μουσουλμανικό κόσμο, ο τρόπος που ντύνονταν οι άντρες δέχτηκε, επίσης, επίθεση. Ο εμβληματικός νόμος του 1925 για τα καπέλα ανάγκαζε όλους τους άντρες να απορρίψουν αμέσως κάθε είδος παραδοσιακού καλύμματος κεφαλής, τόσο το φέσι όσο και κάθε μορφής τουρμπάνι. Αντ' αυτού, όλοι έπρεπε να φορούν ευρωπαϊκό καπέλο. Στους κυβερνητικούς υπαλλήλους δόθηκαν ειδικές «επιχορηγήσεις για καπέλα», ώστε να μπορούν να αγοράσουν ένα. Η τιμή ενός τέτοιου καπέλου ξένης παραγωγής εκείνη την εποχή ήταν ισοδύναμη με περίπου χίλια εξακόσια καρβέλια ψωμί – μια αρκετά μεγάλη επένδυση για κάτι που θα απορριπτόταν λίγο αργότερα, καθώς η παγκόσμια τάση ήταν να μη φοριούνται καθόλου καπέλα.¹²

Δεν χρησιμοποιήθηκε, όμως, μόνο το κίνητρο της επιχορήγησης για την αγορά καπέλου. Οι άντρες που αρνούσαν να αποχωριστούν τα μη ευρωπαϊκά καλύμματα κεφαλής κινδύνευαν να τιμωρηθούν με πρόστιμο, φυλάκιση και, ναι, ακόμη και με θάνατο. Ο νόμος για τα καπέλα ήταν ιδιαίτερα προσβλητικός για τους ευσεβείς – κατά τη διάρκεια της προσευχής, άλλωστε, οι μουσουλμάνοι πρέπει να αγγίζουν το έδαφος με το μέτωπό τους. Ένα καπέλο με γείσο το καθιστούσε αδύνατο ή, το λιγότερο, πολύ δύσκολο.

Ένας ιεροκήρυκας ονόματι Μεχμέτ Ατίφ Χότζα (Mehmed Atif Hoca) –«χότζα» ήταν ο τιμητικός τίτλος για δασκάλους και ιεροκήρυκες– σε μια μικρή πόλη της Ανατολίας αρνήθηκε να βγάλει το τουρμπάνι του. Δικαιολόγησε την πράξη του αναφερόμενος στο Ισλάμ και άρχισε να οργανώνει διαμαρτυρίες και να γράφει άρθρα κατά του νόμου για τα καπέλα. Τον συνέλαβαν. Ο εισαγγελέας ζήτησε να του επιβληθεί ποινή φυλάκισης τριών ετών. Το δικαστήριο αποφάσισε διαφορετικά. Τον Φεβρουάριο του 1926, ο Μεχμέτ Ατίφ εκτελέστηκε. Συνολικά, πιθανώς περισσότεροι από είκοσι άνθρωποι εκτελέστηκαν για την αντίστασή τους στον νόμο περί καπέλων στα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας.¹³ Ο Ατίφ Χότζα έγινε μια ηρωική μορφή για την άλλη Τουρκία. Σήμερα, στην Τουρκία του Ερντογάν, ένα νοσοκομείο φέρει το όνομά του. Έχουν γυριστεί ταινίες και έχουν γραφτεί βιβλία γι' αυτόν.¹⁴

Στα τέλη του 1922, στο πλαίσιο της δημιουργίας της σύγχρονης Τουρκίας, καταργήθηκε το σουλτανάτο του Οίκου του Οσμάν. Δύο χρόνια αργότερα, καταργήθηκε και το χαλιφάτο. Οι σουνίτες μουσουλμάνοι της Τουρκίας και, θεωρητικά, όλου του κόσμου είχαν χάσει την πνευματική τους ηγεσία. Εκ των υστέρων, αυτό ήταν πιθανώς ένα τεράστιο λάθος, καθώς ένα χαλιφάτο μέσα στην παράδοση ενός πολυεθνικού και πολυθρησκευτικού αυτοκρατορικού κράτους με εκατοντάδες χρόνια νομολογίας ως θεμέλιο θα μπορούσε, ίσως με τη μορφή ενός ισλαμικού Βατικανού, να είχε μια μετριοπαθή επιρροή στο Ισλάμ αργότερα εκείνον τον αιώνα, όταν όλοι το χρειαζόμασταν τόσο πολύ. Αντ' αυτού, ο σουνιτικός μουσουλμανικός κόσμος έγινε ακόμη πιο αποκεντρωμένος, με φετφάδες να εκδίδονται παντού και με ελάχιστους ελέγχους στους εξτρεμιστές ιεροκήρυκες και σείχηδες.

Για τον Ατατούρκ και την κλίκα του, αυτό δεν είχε καμία σημασία. Πάνω από δέκα χρόνια πολέμου – από την ιταλική επίθεση στην Οθωμανική Λιβύη το 1911 μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Τουρκικό Πόλεμο της Ανεξαρτησίας, που έληξε το 1923, είχε καταργήσει πολλά πράγματα και είχε εκθέσει τη χώρα σε μεγάλο κίνδυνο, τραύματα και θάνατο. Τώρα ήταν η ώρα να δημιουργηθεί κάτι νέο, κάτι πιο σταθερό, πιο ανθηρό, πιο ισχυρό.

Το χαλιφάτο δεν ήταν το τελευταίο πράγμα που καταργήθηκε. Ο Ατατούρκ αποφάσισε επίσης ότι η πρόσκληση για προσευχή από τον μουεζίνη δεν θα γινόταν πλέον στα αραβικά, αλλά στα τουρκικά. Αυτό ήταν ένα ακόμη σοκ για τους περισσότερους Τούρκους. Τα αραβικά ήταν, άλλωστε, η γλώσσα του Προφήτη. Δεν ήταν προτεστάντες για να μεταφράσουν απλώς τα πάντα από την ιερή γλώσσα στη δική τους. Αλλά αυτό ακριβώς ήταν που αποφάσισε να κάνει ο Ατατούρκ: να «προτεσταντικοποιήσει» το Ισλάμ. Στη συνέχεια, ήρθε η σειρά του Κορανίου. Μεταφράστηκε (και πάλι) στα τουρκικά. Οι θρησκευτικοί ηγέτες, επίσης, στον βαθμό που τους επιτρεπόταν να συνεχίσουν να υπάρχουν, έπρεπε να τεθούν υπό τον έλεγχο του κράτους. Ιδρύθηκαν θρησκευτικές σχολές, καθώς και η Διεύθυνση Θρησκευτικών Υποθέσεων (Diyanet). Οι σχολές έκλεισαν ύστερα από λίγα χρόνια. Υποστηρίχθηκε ότι δεν υπήρχε αρκετή ζήτηση – ένας αμφίβολος ισχυρισμός, σίγουρα.

Αλλά αυτό που προωθούσαν ο Ατατούρκ και η παρέα του ήταν εντελώς ασύμβατο με τον τρόπο ζωής και τα συναισθήματα της πλειονότητας του πληθυσμού. Και έτσι, στην κορυφή του λόφου πάνω από την Κασίμπασα, στο Πέρα, οι κεμαλικές ελίτ έπιναν αλκοόλ και οι γυναίκες φορούσαν μίνι φούστες, ενώ κάτω, στην Κασίμπασα, συνέχιζε να υπάρχει ένας τρόπος ζωής πλησιέστερος στην προ του 1923 τουρκικότητα. Όταν γεννήθηκε ο Ερντογάν, το 1954, το μεγαλύτερο μέρος του τουρκικού πληθυσμού συνέχιζε να ζει όπως ζούσαν στην Κασίμπασα.

Το να είσαι ανοιχτά θρήσκος, να είσαι ευσεβής μουσουλμάνος, συνεπαγόταν περιθωριοποίηση και αποδοκιμασία από τις ελίτ. Αυτές οι ελίτ γνώριζαν ότι ήταν μια μειοψηφία που επέβαλλε τις ιδέες της και τον τρόπο ζωής της στην πλειοψηφία. Όπως αναφέρθηκε, ο Ατατούρκ είχε πειραματιστεί με την εισαγωγή της πολυκομματικής πολιτικής και είχε επιτρέψει, ακόμη και προωθήσει άμεσα, μια «πιστή αντιπολίτευση». Αλλά δεν του άρεσε το πώς εξελίχθηκε η κατάσταση και απαγόρευσε αμέσως αυτά τα κόμματα (προσπάθησε δύο φορές, το 1925 και το 1930). Και έτσι η δημοκρατία αναβλήθηκε για ένα μακρινό μέλλον. Ο λαός –ή μάλλον ο ίδιος ο Ατατούρκ– δεν ήταν έτοιμος γι' αυτό.

Οι κεμαλιστές είχαν δίκιο να φοβούνται τον λαό. Στις πρώτες πραγματικά ελεύθερες και δίκαιες εκλογές, ο λαός απέρριψε τη ριζοσπαστική εκκοσμίκευση του Ατατούρκ και εξέλεξε κάποιον που υποσχέθηκε να απαλύνει τη φρίκη της. Αλλά τα πράγματα δεν πήγαν καλά, καθόλου καλά.

* * *

Αφού ο Ταγίπ επέστρεψε στο σπίτι εκείνη τη μέρα που έβρισε τη γειτόνισσα και εκείνη του έδωσε μια ξυλιά στα οπίσθια, το πράγμα δεν τελείωσε εκεί. Ο πατέρας του έμαθε τα πάντα και αποφάσισε να τον τιμωρήσει αυστηρά. Ο Ερντογάν θυμάται: «Με έπιασε και με κρέμασε από το ταβάνι. Αλλά δεν θυμάμαι αν με έδεσε από τα χέρια ή από τις μασχάλες». ¹⁵ Ο Αχμέτ άφησε τον γιο του να κρέμεται εκεί. Και ο Ταγίπ θα έμενε κρεμασμένος για πολλή ώρα, αν ύστερα από κάπου δεκαπέντε με είκοσι λεπτά δεν ερχόταν στο σπίτι ένας θείος του, ο οποίος τον κατέβασε. «Από εκείνη τη μέρα και μετά» θα ισχυριζόταν αργότερα, «κόπηκαν οι βρισιές». ¹⁶

Σε άλλες περιπτώσεις, μόνο ο νεαρός Ταγίπ μπορούσε να ηρεμήσει τον συχνά οργισμένο Αχμέτ. Αυτό που φαινόταν να έχει αποτέλεσμα ήταν ότι ο Ταγίπ φερόταν με ταπεινότητα και σεβασμό στον πατέρα του. ¹⁷

Δεν γνωρίζουμε πολλά περισσότερα για τις μεθόδους τιμωρίας του πατέρα του. Ο Ερντογάν είπε, πολύ αργότερα: «Κατά καιρούς, ο πατέρας μου μας τιμωρούσε. Πληρώσαμε βαρύ τίμημα, αλλά κερδίσαμε». ¹⁸ Στην πραγματικότητα, όμως, δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα για τη σχέση τους, αν και ορισμένοι υποστηρίζουν ότι αυτή βρίσκεται στον πυρήνα της προσωπικότητας του Ερντογάν. ¹⁹ Ένας πρώην φίλος του φέρεται να έχει πει, σχετικά με την ανατροφή του Ερντογάν, ότι «μεγάλωσε χωρίς αγάπη». ²⁰ Η αλήθεια, όμως, είναι ότι ελάχιστα γνωρίζουμε για τη ζωή του μέχρι τη δεκαετία του 1980 που να μην προέρχονται από τον ίδιο τον Ερντογάν. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι ο νεαρός Ταγίπ ήταν πολύ πιο κοντά στη

μητέρα του. Φαίνεται ότι ήταν μια ζεστή γυναίκα. Συχνά προσπαθούσε να προστατεύσει τα παιδιά από τις σκληρές παιδαγωγικές μεθόδους και τις τιμωρίες του πατέρα τους.²¹ Αλλά ήταν πολύ περισσότερα: ήταν προφανώς εξαιρετική μαγείρισσα και μπορούσε να ετοιμάσει μαγικά υπέροχα γεύματα για τους καλεσμένους που ο Αχμέτ συχνά έφερνε σπίτι χωρίς προειδοποίηση. Πολλοί νεοφερμένοι από την περιοχή της Ρίζε περνούσαν την πρώτη τους νύχτα στην Κωνσταντινούπολη στο σπίτι των Ερντογάν. Ο μικρότερος αδελφός του θυμόταν αργότερα ότι είχαν επισκέπτες σχεδόν κάθε βράδυ.²²

Η οικογένεια και οι καλεσμένοι έτρωγαν καθισμένοι στο πάτωμα, από μεγάλα πιάτα κοινά για όλους, όπως ήταν, και εξακολουθεί να είναι, η παράδοση. Η φιλοξενία του σπιτιού των γονιών του είναι κομμάτι των πιο αγαπημένων αναμνήσεων του Ερντογάν από την παιδική του ηλικία. Όχι μόνο θα έδειχνε με κάθε τρόπο τον σεβασμό του στη μητέρα του, και θα ονόμαζε σχολεία και νοσοκομεία σε όλη τη χώρα στη μνήμη της, αλλά έμαθε επίσης κάτι για τον κεντρικό ρόλο των γυναικών στα συντηρητικά νοικοκυριά.²³ Αυτό, όπως αναγνώρισε ο Ερντογάν, δεν ήταν μικρό θέμα και πράγματι τον βοήθησε αργότερα να αναδειχθεί στον πιο ισχυρό Τούρκο μετά τον ίδιο τον Ατατούρκ.

Ο πατέρας του ήταν πολύ αυστηρός και, από πολλές απόψεις, πιο απόμακρος, καθώς φαίνεται. Υπήρξε, ωστόσο, ένα σημείο στη ζωή τους που τους έδωσε βαθιά: αυτό που ο Αχμέτ και πολλοί σαν αυτόν θεωρούσαν ως εθνική τραγωδία. Από αυτό το σημείο αρχίζει πραγματικά η ιστορία του Ερντογάν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Recep Tayyip Erdoğan, *Müşvik Devlet Mütevazı İdare*, vol. 1: Mayıs 2003-Mayıs 2009 (Αγκυρά: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2019), 25.
- 2 Ruşen Çakır & Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan—Bir Dönüşüm Öyküsü* (Κωνσταντινούπολη: Metis Yayınları, 2001), 16-17· Ahmet Insel, *La nouvelle Turquie d'Erdoğan* (Παρίσι: Éditions La Découverte, 2017 [2015]), 168· “Başbakan Erdoğan’ın merak edilen çocukluğu”, *TRT Haber*, 3 Σεπτεμβρίου 2013, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/basbakan-erdoganin-merak-edilen-cocuklugu-99562.html>
- 3 Çakır & Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan*, 16· Hannah Lucinda Smith, *Erdoğan Rising—A Warning to Europe* (Λονδίνο: William Collins, 2019), 247.
- 4 Çiğdem Akyol, *Erdoğan—Die kritische Biografie* (Φράμμποργκ: Herder, 2018 [2016]), 51, 58.
- 5 “Türkiye Başbakan Erdoğan’ı anlatıyor”, *İhlas Haber Ajansı*, 3 Σεπτεμβρίου 2013, διαθέσιμο στο <https://www.iha.com.tr/ankara-haberleri/-539210>.
- 6 Βλ. Charles King, *Midnight at the Pera Palace—The Birth of Modern Istanbul* (Νέα Υόρκη: WW Norton, 2014).
- 7 “Erdoğan: Babam çok otoriter bir babaydı· yanlış yaptığımızda hesaplaşırdı”, *t24*, 4 Σεπτεμβρίου 2013 (διαθέσιμο στο <https://t24.com.tr/haber/erdogan-babam-cok-otoriter-bir-babaydi-yanlis-yaptigimizda-hesaplasirdi,238620>)

- ⁸ Akyol, *Erdoğan*, 52-53.
- ⁹ Akyol, *Erdoğan*, 46.
- ¹⁰ Cagaptay, *The New Sultan*, 16.
- ¹¹ Πρβλ. Erik J. Zürcher, *The Unionist Factor—The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905–1926* (Λέιντεν: Brill, 1984).
- ¹² Ece Temelkuran, *Turkey—The Insane and the Melancholy* (Λονδίνο: Zed Books, 2015), 70.
- ¹³ İbrahim Ülker, “İstiklal Mahkemelerinin Kuruluşu Ve Çalışmaları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (Ιούλιος 2015), 178-200, εδών: 194· Tuncay Yıldırım, “Atatürk era dress code regulations and their effects on society”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 73 (2023), 405-419, εδών: 415.
- ¹⁴ Soner Cagaptay, *The Rise of Turkey—The Twenty-First Century’s First Muslim Power* (Λονδίνο: IB Tauris, 2014), 38· Ece Temelkuran, *Turkey—The Insane and the Melancholy* (Λονδίνο: Zed Books, 2015), 70· Gerald MacLean, *Abdullah Gül and the Making of the New Turkey* (Λονδίνο: Oneworld, 2014), 128.
- ¹⁵ Çakır & Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan*, 18.
- ¹⁶ M. Hakan Yavuz, *Erdoğan—The Making of an Autocrat* (Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 2021), 35-36.
- ¹⁷ Çakır & Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan*, 17.
- ¹⁸ “Türkiye Başbakan Erdoğan’ı anlatıyor”, *İhlas Haber Ajansı*, 3 Σεπτεμβρίου 2013, διαθέσιμο στο <https://www.ihf.com.tr/ankara-haberleri/-539210>
- ¹⁹ Σύγκρινε την πιο επιφανή ανάλυση αυτής της προσέγγισης: Cemal Dindar, *Bi’at ve Öfke—Recep Tayyip Erdoğan’ın Psikobiografisi* (Κωνσταντινούπολη: Telos, 2007).
- ²⁰ Yavuz, *Erdoğan*, 71.
- ²¹ Akyol, *Erdoğan*, 52· Yavuz, *Erdoğan*, 36.
- ²² Hüseyin Besli and Ömer Özbay, *Recep Tayyip Erdoğan—Bir Liderin Doğuşu* (Κωνσταντινούπολη: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 18· “Türkiye Başbakan Erdoğan’ı anlatıyor”, *İhlas Haber Ajansı*, 3 Σεπτεμβρίου 2013, διαθέσιμο στο <https://www.ihf.com.tr/ankara-haberleri/-539210>
- ²³ Akyol, *Erdoğan*, 53.

Stefan Ihrig
ΕΡΝΤΟΓΑΝ, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

Σε μια εποχή όπου απολυταρχικοί ηγέτες νοθεύουν το νόημα της δημοκρατίας χρησιμοποιώντας τη σαν όχημα της εξουσίας τους, η ιστορία του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν δεν είναι απλώς μια βιογραφία — είναι ένα κλειδί κατανόησης του κόσμου μας. Από τα φτωχικά σοκάκια της Κωνσταντινούπολης έως την κορυφή της εξουσίας, ο Ερντογάν αναδεικνύεται ως πολιτικός με μοναδική ικανότητα να μετατρέπει κρίσεις σε ευκαιρίες και να επαναπροσδιορίζει τους κανόνες του παιχνιδιού. Πώς ο Ερντογάν κατάφερε να κερδίσει διαδοχικές εκλογές, να διχάσει μια κοινωνία και ταυτόχρονα να εδραιώσει την κυριαρχία του; Ποιο είναι το μεσσιανικό, απειλητικό του όραμα για τη νέα Οθωμανική Τουρκία; Ο Stefan Ihrig συνθέτει μια συναρπαστική, διεισδυτική αφήγηση που ξεπερνά τα στερεότυπα. Μέσα από ιστορικά γεγονότα και πολιτικές ανατροπές, φωτίζει τη διαδρομή του ανθρώπου που άλλαξε την Τουρκία — επηρεάζοντας αναπόφευκτα ολόκληρη την περιοχή μας.

Ένα απαραίτητο ανάγνωσμα για όποιον θέλει να κατανοήσει την Τουρκία, αλλά και το σκοτεινό μέλλον της δημοκρατίας στον 21ο αιώνα, που διαβάζεται σαν πολιτικό θρίλερ και σε κάνει να αναρωτιέσαι: Θα μπορούσε να συμβεί και αλλού;

ISBN 978-618-232-197-3

9 786182 321973

Κωδ. μηχ/σης 240035

www.epbooks.gr